

Kleurt taal je wereldbeeld?

Over de relatie tussen taal en denken

Heeft de taal die je spreekt invloed op hoe je de wereld ziet? Deze vraag maakt al eeuwenlang de tongen los. Kleurwoorden maken dat je kleuren anders ziet, en als je een taal spreekt die locaties beschrijft in termen van kompasrichtingen, dan heeft dat gevolgen voor hoe je dingen onthoudt. Maar is de invloed onontkoombaar?

Door: Mark Dingemans

Taal en denken zijn met elkaar verweven. Taal geeft woorden aan onze ervaringen, en hoewel niet al ons denken in woorden plaatsvindt, speelt taal een belangrijke rol in hoe we de wereld zien. Met woorden zoals 'links', 'banaan', en 'rennen' categoriseren we ervaringen en maken we de werkelijkheid begrijpbaar en mededeelbaar. De voordelen van taal doen zich al vroeg gelden, bijvoorbeeld als een peuter van brabbelen overschakelt op praten. Dat taal op deze manier het denken beïnvloedt is duidelijk.

Wat nu als mensen in verschillende omgevingen opgroeien, met verschillende talen? Leren ze dan ook verschillend te denken? En als er invloed is van taal op denken, hoe ver reikt die dan? Wordt ons denken begrensd door woorden, of is de invloed meer gematigd en kunnen we er soms zelfs aan ontkomen? Het idee dat taal het denken beïnvloedt wordt de 'Sapir-Whorf hypothese' genoemd, naar de bedenkers Edward Sapir en Benjamin Lee Whorf. Binnen de taalwetenschap spreekt men ook wel van 'taalkundige relativiteit', naar het idee dat het denken relatief is en niet volledig los staat van de taal die je spreekt.

Volksaard en vocabulaire

Een vroege versie van het idee van taalkundige relativiteit werd al in de achttiende eeuw geopperd door de filosoof Johann Gottfried von Herder. Hij was onder de indruk van de grote verscheidenheid aan talen en meende dat elke taal een eigen unieke blik op de wereld bood. Hoe dit precies werkte liet Von Herder in het midden. Voor zijn tijdgenoten vormde zijn ideeën een belangrijke stimulans voor het bestuderen van allerlei niet-Westerse talen. Daarmee werd de moderne vergelijkende taalwetenschap geboren.

Een vaag idee over het verband tussen taal en volksaard leeft nog steeds voort in de algemene verbeelding. Iedereen kent wel het verhaal dat Eskimo's tientallen woorden voor sneeuw hebben. Dat is een broodjeaapverhaal waarbij het aantal sneeuwwoorden door elke nieuwe verteller steeds verder wordt overdreven. Maar sowieso zijn zulke 'woordenschatweetjes' niet echt wereldschokkend. De Nederlanders hebben meer woorden voor koeien dan de Eskimo's. Beïnvloedt dat het denken van 'de Nederlander'? Biedt het een diepgaand inzicht in de Nederlandse volksaard? Welnee, het zegt eerder iets over leefomgeving en geschiedenis. Een gebrek aan woorden is bovendien zo verholpen, bijvoorbeeld door woorden te ontlenen zoals 'föhn' of door nieuwe woorden te maken zoals 'haardroger'. Het al dan niet hebben van woorden voor dat soort tastbare dingen is niet heel relevant voor de vraag of taal ons wereldbeeld kleurt.

Sapir en Whorf: de hypothese in testbare vorm

Twee eeuwen na Von Herder leverden de taalwetenschappers Edward Sapir en Benjamin Lee Whorf een preciezer formulering. Ze beschreven de talen van Noord- en Midden-Amerika. De structuren van sommige van deze talen verschillen enorm van de tot dan toe veel beter bestudeerde Westerse talen. Whorf merkte op dat de wereld zich niet aan ons presenteert in voorverpakte categorieën: “De werkelijkheid is grillig”, zei hij, “en kan in principe op oneindig veel manieren ingedeeld en opgedeeld worden.” Die ‘kaleidoscopische vloed van indrukken’, zoals hij dat noemde, moet in ons brein uitgesorteerd worden, en daarbij speelt de structuur van onze taal een belangrijke rol. Voor zover talen van elkaar verschillen, zijn ook de categorieën waarin de werkelijkheid wordt ingedeeld verschillend. Daardoor kan de taal invloed hebben op hoe wij de wereld zien.

Sapir en Whorf waren beschrijvend taalkundigen die zelf geen onderzoek deden naar mogelijke effecten van taal op het denken. Maar hun hypothese was specifiekier dan de ideeën van Von Herder en kon dus beter getest worden. Het leidde tot een golf aan onderzoek op het gebied van taalkundige relativiteit. Eén van de eerste uitkomsten was dat kleurwoorden een kleine, maar merkbare invloed hebben op onze waarneming van het kleurenspectrum. Het kleurenspectrum is continu, zoals de regenboog laat zien. Kleurwoorden delen dit spectrum op in stukken: blauw, groen, geel, rood, paars, enzovoort. Talen kunnen flink verschillen in het aantal “stukken” waarin ze het spectrum verdelen: van maar drie tot wel twaalf of meer. Onderzoekers ontdekten dat de manier waarop je taal het kleurenspectrum opdeelt invloed heeft op hoe je kleurverschillen waarneemt.

Neem de groen-blaauwe regio van het kleurenspectrum. Veel talen hebben hier één woord voor, bijvoorbeeld het Tarahumara in Mexico en het Warlpiri in Australië. Andere talen maken een onderscheid tussen groen en blauw, bijvoorbeeld Engels en Japans. Sprekers van die laatste talen zien sneller het verschil tussen twee tinten als ze verschillende namen hebben, en ze zijn zelfs geneigd het verschil wat te overdrijven. Dat dit een effect van taal is blijkt onder meer uit het feit dat het effect sterker is in het rechter gezichtsveld, verbonden met de linkerhersenhalft waar taal zetelt. Onder invloed van taal kunnen kleurverschillen er dus groter uitzien dan ze in werkelijkheid (gemeten in golflengte) zijn.

Oost, west...

Een andere lijn van onderzoek liet zien dat de structuur van je moedertaal zelfs van invloed kan zijn op hoe je jezelf oriënteert en hoe je dingen onthoudt. Sommige talen hebben een voorkeur voor plaatsbeschrijvingen in relatieve termen zoals ‘links’ en ‘rechts’, terwijl andere talen vooral absolute termen gebruiken (noord/oost/zuid/west). In het Tzeltal in Mexico bijvoorbeeld gebruik je ook binnenshuis absolute termen: ‘Zit het warme water aan de noordkant van de kraan?’, vroeg een Tzeltal-spreker in een voor haar onbekende keuken. In een experiment in Australië werden sprekers van het Guugu Yimidhir ver buiten hun bekende omgeving gebracht, over bochtige wegen zonder vrij zicht. Tot op enkele graden nauwkeurig konden ze de locaties van hun woonplaatsen aanwijzen. Het opgroeien met een taal die hun aandacht hier voortdurend op richting had gezorgd voor een intern kompas.

In een serie van veldexperimenten toonde taalwetenschapper Stephen C. Levinson aan dat dit ook gevolgen heeft voor de manier waarop sprekers zich dingen herinneren. In een ‘relatieve’ taal zoals het Nederlands onthoud je een rijtje speelgoed dieren bijvoorbeeld van links naar rechts. Als je een draai maakt van 180° en aan de andere kant van de kamer de dieren opnieuw opstelt, zet je ze dus

weer van links naar rechts neer. Maar in het Tzeltal wordt zo'n rijtje onthouden naar kompasrichting. Dus als je als Tzeltal-spreker een draai maakt van 180° en de dieren 'hetzelfde' opstelt, zet je ze opnieuw van noord naar zuid (zie illustratie). Wat 'hetzelfde' is, verschilt dus naar gelang de taal die je spreekt!

Tot op zekere hoogte is er aan het effect te ontkomen: Nederlanders kunnen ook de kompasrichtingen leren gebruiken en Tzeltal-sprekers kunnen links en rechts leren begrijpen. Echter, een leven lang aan ervaring is niet zomaar uit te vlakken. Als je opgegroeid bent met het ene systeem is het andere systeem een stuk minder toegankelijk. Probeer de volgende keer als je de tafel dekt maar eens te denken als een Tzeltal-spreker!

Taalbril

Kleurt taal je wereldbeeld? Ja, want de structuur van je taal stuurt je waarneming een bepaalde kant op en biedt structuur aan je denken. Begrenst taal je denken? Nee, want denken gebeurt niet uitsluitend in taal, en de invloed van taal is niet onontkoombaar. Het menselijk denken is te lenig om zich te laten vangen door taal.

Misschien is de belangrijkste les van taalkundige relativiteit nog wel dat je je bewust kunt worden van je eigen 'taalbril', of zelfs een andere bril kunt proberen door een nieuwe taal te leren. Dat is precies wat taalwetenschappers doen wanneer ze talen bestuderen om de verschillen en overeenkomsten in kaart te brengen: een stapje terug doen van het eigen gezichtspunt, en de wereld bekijken met andere ogen.

Mark Dingemans

Mark Dingemans is wetenschappelijk onderzoeker aan het Max Planck Instituut voor Psycholinguïstiek in Nijmegen. Hij bestudeert alledaags taalgebruik in verschillende culturen en is geïnteresseerd in de wisselwerking tussen taal, cultuur en het menselijk denken. Hij studeerde Talen en Culturen van Afrika en promoveerde in 2011 op onderzoek naar het Siwu, een onbeschreven taal gesproken in Ghana. Zijn promotieonderzoek, waarvoor hij een jaar veldwerk deed in Ghana, richtte zich op de betekenis en het gebruik van ideofonen, speciale woorden die zintuiglijke waarnemingen uitbeelden. Zijn website is <http://www.mpi.nl/people/dingemans-mark>.